

---

## МЕДІЄВІСТИЧНІ СТУДІЇ

---

*Людмила Мостова*



### НАРОДОЦЕНТРИЧНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО

У статті мова йде про народоцентричні погляди видатного полеміста XVI — поч. XVII ст. Івана Вишенського

**Ключові слова:** народоцентризм, загальнонародні ідеали.

The article is dedicated to the investigation of people centralism views of the famous polemic of XVI–XVII c. Ivan Vyshenskiy.

**Keywords:** people centralism, national ideals.

Особливістю розвитку української літератури кінця XVI — початку XVII ст. було те, що на цьому процесі своєрідно позначилися ідеї Відродження та Реформації. Це стосується, перш за все, творчості Івана Вишенського — письменника-полеміста, мислителя. В складний час наступу польсько-шляхетського, литовського та українського панства пролунали полум'яні слова мислителя, який став на оборону прав рідного народу. На думку Г. Грабовича, "він загальноновизнаний найцільніший письменник періоду відродження українського культурного життя кінця XVI — початку XVII ст." [1, 239].

Іван Вишенський — людина не лише багата духовно й інтелектуальна, але й навдивовижу сильна й вольова, займає активну життєву позицію, бореться з негативними суспільними явищами. Творчість Івана Вишенського сприймається як своєрідний духовно-інтелектуальний феномен, а її вивчення потребує сучасного осмислення, бо художній спадок письменника не втратив актуальності і в наші дні завдяки вираженим у ньому загальнонародним ідеалам. І. Франко писав: "Перша і найвидатніша прикмета характеру Вишенського — се живе чуття і жива фантазія, то єсть те, що становить

поета, пропагандиста, агітатора. Вся натура його рветься до гарячої любові, сильної ненависті, глибокого пошанування; рівнодушних, холодних відносин до людей чи ідей він не знає" [5, 198].

Народоцентрична ідея знаходить своє вираження у всіх творах громадянського, пафосного звучання, тому що письменник творив у доленосний для нашої Батьківщини період, який визначив подальше життя на багато років уперед. "Він перший у нашій краї, — писав Іван Франко, — різко та сміло підніс голос в обороні того бідного робучого люду, показуючи панам і владикам, що той мужик — їх брат, а не проста робоча худоба, що він радується й терпить як чоловік і хоче жити як чоловік" [4, 272]. Народоцентризм набирає загостреного виразу, коли письменник звертається до проблеми відродження прав рідного народу.

Свою любов до України, до свого народу він висловив у емоційно пристрасних писаннях, які слав з Афону. Почуття обов'язку перед народом, потреба боротьби саме у цей важкий для країни час підноситься у творах письменника на висоту суспільного ідеалу, громадянського обов'язку: "Бог з вами і я". У формі експресивних творів-памфлетів, соборних послань, полемічних трактатів, діалогів, гнівних виступів Іван Вишенський звинувачує тих, хто свідомо чи несвідомо принижує український народ. Він говорить про те, що боліло в повсякденному існуванні. В його творах переплітаються, зіштовхуються й вибухають складні думки про долю народу. І як вважає І. Франко, ці убоління за свій народ "продиктовані не абстрактною християнською доктриною, а близьким і докладним знанням життя того народу" [4, 274]. Перебуваючи на Афоні, чернець-аскет І. Вишенський, не зневірився у світі, не зрікся свого народу, не став байдужим до нього, а вів діалог, полеміку із своїми співвітчизниками. Без сумніву, може виникнути питання: чому такий палкий патріот, що рішуче виступав своїм словом на захист народних прав, не залишається на рідній землі, а від'їжджає на Афон, не живе її бідами і стражданнями, не стає поводитирем-пророком, а споглядаючи збоку, не зсередини, небайдуже коментує події того дня? Це цілком слушні думки. Однак відповідь на них могла б дати одна людина — сам Іван Вишенський. Без нього — це наші домисли і припущення. Мабуть, внутрішня роздвоєність і стала причиною життєвої гойдалки: від'їзд або, можливо, втеча на Афон, відстороненість від світу, з одного боку; нетривале повернення в Україну, постійні палкі послання з втручаннями в долю рідного народу, —

з іншого. Чернець-аскет, з глибинною потребою служити Богу і, водночас, палкий патріот з жагучою потребою допомогти власному народу. Цей внутрішній неспокій, постійні вагання, суперечність самому собі, можливо, не дають вгамуватися тим протиріччям, що жили в його душі і так мучили його. Здається, що він часом переростає чернечу рясу, а інколи — ніби приховується за нею. Але за будь-яких умов, Іван Вишенський — це та неупокоєна душа, що постійно живе бідами і радощами свого народу, не може повністю замкнутись у створеному власноруч суспільному вакуумі.

Письменник, занепокоєний станом людського суспільства, відчуває гостроту духовної кризи і відсилає свої трактати із посланцями на батьківщину: "Треба було йому основно зрєктися того світу з усіма його повабами та покусами, з усею його моральною байдужістю або й гнилизною, щоб викресати зі своєї душі такий могутній огонь, який горить в писаних словах Вишенського і не перестає й досі промовляти до нашого серця" [4, 266].

В стані аскета, мабуть, він прагне віднайти душевну рівновагу й гармонію. Він сприймає його як джерело сили й зосередженості в собі, як запоруку інтенсивного духовного саморуку. У відриві від світу він вбачає духовний порятунок, залишається на самоті сам з собою, відгороджується від лицемірства й жорстокості дійсності. Це його особистий вибір, його власна доля: "Вільно людині, й самовладу вона має, захотіти спастись чи загинути, померти чи живою бути, сином божим чи сином диявольським стати — це у волі людській лежить" [2, 107]. Проте Іван Вишенський не мириться з існуючим порядком, не зрікається народу, тих, хто залишився у тому світі. Він живе його муками і поневіряннями, полум'яно стає на захист прав і свобод простого люду: "Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих... Чи було, що ви одягали голих? Чи не ваші милості самі оголюєте: з обори коні, воли, вівці у бідних підданих забираєте; податки грошові, податки поту й труду від них витягуєте; із них живого лупите, оголюєте, мучите, морите, гоните до ком'яг та шкут, не зважаючи на час; взимку і влітку, в негоду, а самі, як ідоли, на одному місці сидите або, коли й трапиться, перенести на інше місце того ідолотворного трупа, безскорбно переносите його на колісках, так наче ви вдома сидите. А бідні піддані і день і ніч на вас трудяться й мучаться, ви ж бо, їхню кров, силу, працю і старання висмоктавши і починивши голими в оборі та коморі... а ті бідні піддані простої доброї серм'я-

жки не мають, щоб покрити голизу. Ви з їхнього поту мішки повно напихаєте грішми золотими, талярами, пів талярами, ортами, четвертаками, потрійними суми докладаєте, шукаєте в шкатулках місця, де б котрій особі з тих згаданих грошей гідно було б спочивати, а тії бідолахи шеляга, за що солі купити, не мають" [2, 66]. Письменник глибоко стурбований суспільним злом в Україні. Він переконаний, що це прояви "диявола-миродержця", який хоче занастити світ, підкоривши його своїм підступним прагненням. Свій гнів автор спрямовує проти диявольських прислужників — короля польського, папи римського, владик, які заради ситого життя зрадили і народ, і віру: "Безбожні владики... навчаються зваб, хитрості людської, неправди, лихослів'я і судового диявольського суєслів'я та догодження" [2, 60]. Він симпатизує "хлопам", "кожом'якам", "сідельникам", "швецам", обороняє їх права і гідність.

Саме на ідеалах рівності перед Богом і свободи базується його філософська концепція очищеного і праведного суспільства. Рання християнські ідеї справедливості пасують переконанням мислителя. Він вважає, що насильство і тиранія походять від спокус земного життя, а тому їм треба протиставити соборне правління, засноване на визнанні рівності й гідності всіх людей від природи і перед Богом. Визнання рівності не дозволить ставати вище над іншими, бо і Христос не виставляв свою зверхність: "Сам усім, а не одному ноги вмив і показав першість в останньому сам від себе по-рабському, а не по-панському" [2, 161]. Письменник неодноразово підкреслював, що християнське братерство стане запорукою до народного щастя.

Ідеальним І. Вишенський вважає суспільство, складене з громад, без приватної власності, де все заробляється власною працею. В цьому суспільстві панує рівноправність, немає панів, владик, царів, які породжують несправедний розвиток суспільства. Народ повинен повернутися до первісної чистоти, праведності. Слід побудувати "розум... духовний, простий, смиренний, покірливий і мовчазний" [2, 76]. Письменник міцно тримається за патріархально-родові цінності, базуючи їх на утопічно-мислительних засадах про бідність та глупоту, що вищі за всякий розум.

Він виступає проти суспільства, поділеного на бідних і багатих, виголошуючи програму рівності між усіма в суспільстві: "А що бачиш у собі вищого від інших людей, чи що більше від інших умістити гадасш? Чи не земля ти від землі, як і той убогий і голий сіромаха?.. Чи голова в тебе не на тому самому місці стоїть, що

і в убогого? А очі, слух, смак, ніздрі, руки, ноги чи не так само розмішені, як в убогого? А губи, зуби, язик, горло чи не в таких-таки місцях, що і в убогого? А серце, черево, нутро, селезінка, кишки і прохід у тебе не там, де вони в убогого? Чи смерть не вхопить тебе так само, як убогого?" [2, 55]. Його роздуми, в переважній більшості побудовані на градаційних питаннях, фіксують єдність письменника-громадянина зі своїм народом, глибоку обізнаність із сучасним станом речей у суспільстві. Отже, ні відстань, ні самоізоляція від світу, ні ідеологічні розходження з братчиками не змогли побороти гуманістичні погляди мислителя на відносини між різними категоріями населення. На думку Михайла Насенка, "абстрактна християнська доктрина була тільки приводом творчості, зовнішньою оболонкою, а зміст його творів складали могутній вогонь, сміливі, гарячі слова на захист поневоленого й занедбаного люду" [3, 184]. Його думки вибухово-емоційні, несамовиті, коли йдеться про долю народу. Отже, можна стверджувати, що народоцентричні ідеї є наскрізними в його творчості. Тоді як же сприйняти слова Івана Вишенського, висловлені в "Посланні до Домнікії", після повернення з України: "Я з народом заповітів не закладав і відповідей не творив; але народу я не знаю, бесідою з ним не спілкувався і на очі не здибувався... Що за привід — народні страсті і якого народу, не можу зрозуміти"? [2, 178–179]. Це, виходить, відхід від ідеалів, повне перекреслення власних поглядів на майбутнє життя народу, якого "на очі не здибувався". Гадаю, що в цьому висловлюванні за письменника говорить образа на Львівських братчиків, які довго чекали його і які не побачили в ньому того керманича, голос якого лунав з послань. Вони вимагали від мислителя більш дійової позиції, аніж лише гнівні промови з чужини. Їм потрібен ватажок, що з ними поруч щоденно, сохвилини. Тому і змушений лукавити Іван Вишенський, запитуючи: "Чому мене чекають? Може, позичив що у кого і маю віддати борг?". Він переконався і усвідомив, що прірва, яка утворилася в часово-просторовій площині, віддалила його від колишніх однодумців, зробила неприйнятними його міркування. Це був крах стосунків, але не ідеалів мислителя.

Однак, попри всі розходження з представниками Львівського братства, твори Івана Вишенського порушують чимало аспектів громадянського, суспільно-політичного життя українського народу, передають енергію в боротьбі за досягнення громадянських ідеалів.

Письменник постійно шукає способів духовного звеличення і звільнення людини. Саме в цих шуканнях і вималювався образ високодуховної людини. Як слушно зауважив Вал. Шевчук, "ані багатство, ані високе становище не є передумовою моральних чеснот — людина тільки своєю духовністю висока. Саме на цій основі будує І.Вишенський трохи дивну для нас апологію ченця — людини, одягненої у нечупарну одягу, нічим зовні не прикрашеної, але високої духовної чистоти... Це можливий ідеал, модель Людини, яку вимріяв полеміст, міркуючи про світ і життя, і яку прагнув наслідувати особисто, — модель цілком утопічна, як утопічні всі позитивні побудови ідеального світу, які ми знаходимо у творах Вишенського" [5, 210–211]. Але водночас це поступ до реформ, хоча і утопічних. Ідеальне суспільство, побудоване на первісно-християнських доктринах, всесвітнє чернецтво — ось, на думку І.Вишенського, еталон народного добробуту. Саме тут людина зможе почувати себе вільною від тотального гноблення.

П. К. Яременко стверджує: "Іван Вишенський — постать складна і суперечлива. В одному він зрозумілий для нас — в любові до рідного краю, до свого народу, і ще — у своїх демократичних симпатіях" [6, 113]. Безперечно, письменник своїми творами довів прагнення до кращого майбуття рідного народу, в яке вірив беззастережно і зворушливо. В його творах турбота про свій народ поєднується з роздумами про смисл життя, розглядаються вічні морально-стичні критерії. Він прагне до ідеально-духовної чистоти суспільства, протестує проти зла, насильства, протиставлення низів і панівних верств. Іван Вишенський вболіває за тяжкі умови існування українського народу, захищає його права і прагнення. "Небагато у нас в давнину було людей, — писав Іван Франко, — котрі би посміли так близько доторкнутися того, що боліло наш простий люд і котрі би зуміли його болі і долегливості висказати таким гарячим і ярким словом. От за це наш народ і нині повинен тямити його ім'я і згадувати його з честю, а світлі русини повинні здобути на те, щоби видати вкупі з об'ясненнями всі його писання, в котрих так багато знайдеться живого ще й для нашого часу" [4, 277].

Іван Вишенський був неперевершеним майстром слова. Для його творів характерні словесні дуелі, висока образність, емоційність, сатирична загостреність, висока патетика.

В тексті творів письменника зустрічається багато риторичних запитань, звернених до сучасників, лунають застереження щодо

підступних дій прихильників унії. Виражаючи думи і почуття народних мас, мислитель дбає і про влучні народні образні вирази, фразеологізми, прислів'я та приказки, якими часто користувався простий люд: "хулий язик", "клетять смердячу згоду", "варив, варив та й пролив" тощо. В його творах поєднується багатство об'єктивного змісту й особиста схвильованість митця за долю рідного народу, що позначились на стилі полеміста.

Без сумніву, Іван Вишенський — видатна постать у процесі становлення української духовності, погляди були відлунням тих контрастів суспільного життя України, що були притаманні для того періоду. Однак, як зазначав Іван Франко, хоч і "не всі думки його були прийняті його земляками за провідні думки дальшого розвою, то всі були плодотворні вже тим одним, що будили думку, дискусію, рух, а разом з тим виробляли відвагу і силу до дальшої боротьби" [5, 196]. Віковичної боротьби за права народні.

## Література

1. *Грабович Г.* Авторство і авторитет у Івана Вишенського // До історії української літератури. — К., 2003. — С. 239–255.
2. *Вишенський Іван.* Твори. — К., 1986. — 248 с.
3. *Насенко Михайло.* Художня література України. — К., 2005. — 658 с.
4. *Франко Іван.* Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т.28. — К., 1980. — С. 260–279.
5. *Франко Іван.* Іван Вишенський і його твори // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Т. 30. — К., 1981. — С. 7–211.
6. *Шевчук Валерій.* Муза Роксоланська. — К., 2004. — 399 с.
7. *Яременко П. К.* Іван Вишенський. — К., 1982. — 142 с.